

Ўзбек мумтоз
адабиётини ўрганишнинг
назарий ва манбавий асослари

Республика илмий-амалий конференция
материаллари

МУНДАРИЖА

АДАБИЙ МАНБАЛАРНИ ЎРГАНИШ ВА МАТН МАСАЛАЛАРИ

Ҳ.Болтабоев. Матн ва унинг филологик фанлар тизимидаги ўрни.....	3
Н.Жабборов. Ўзбек матншунослиги ва унда матн танқиди, илмий-танқидий матн истилохларининг ўрни.....	9
О.Жўрабоев. «Девони Ниҳоний»нинг яратилиш тарихи ва манбалари.....	17
Р.Алимухамедов. Турк-моний мухитида яратилган дуо китоби.....	25
Б.Жафаров. “Кодекс куманикус” кўлёмасининг ўзига хос хусусиятлари.....	29
З.Шукурова. «Қисаси Рабғузий»нинг нодир кўлёмаси нусхаси.....	36
Ж.Маҳмудов. Аҳмад Табибийнинг “Тухфат-ус-султон” асари ҳақида.....	38
Ҳ.Ғуломова. Фикҳий масалаларнинг назмий талқинига оид муҳим асар.....	45
Ҳ.Сулаймонова. “Канз-ал-кутуб” тазкираси кўлёмма нусхаларининг тавсифи.....	50
Н.Аликулова. “Тазкираи Маъзуб Намангоний” XVIII-XIX аср тасаввуфи ва тарихига доир муҳим манба сифатида.....	54
Ш.Амонов. Аҳмад Табибий ижоди манбаларига доир айрим мулоҳазалар.....	57
Қ.Пардаев. Муқимий лирикаси матнга доир айрим мулоҳазалар.....	63
Г.Абдуллаева. Адабиётшунос Махбуба Қодирова архиви ҳақида.....	68
О.Алимов. Абдурахмон Жомий шахсиятини ўрганишда тазкираларнинг ўрни.....	70
Ж.Абдуллаев. Убайдий ҳаёти ва ижодини ўрганилишига доир.....	73
Ф.Каримова. Фано девонидаги дебоча хусусида.....	77
С.Умарова. Матншуносликнинг илмий асосга қўйилиши ва янгича ёндашувлар.....	79
О.Солиева. Нишотийнинг Навоий ғазаларига боғлаган мухаммасларининг матний-киёсий таҳлили (В.А.Абдуллаевнинг “Хоксор ва Нишотий” монографияси асосида).....	81
А.Акматхонов. “Мифтоҳу-л-улум” асарида «alif», «vav», «uv» харфлари ҳақидаги қарашлар.....	87
А.Муртазаев. «Муқаддимат-ус-салот»нинг икки нодир кўлёмаси.....	90
К.Асқарова. Сулаймон Боқирғонийнинг икки кўлёмма асари тавсифи.....	94
Ҳ.Болтабоева. Халид Саид ва матн тизинишунослиги масалалари.....	98
М.Аbdurahimova. Shayx Ahmad Taroziyning “Tuhun ul-balog‘a” asari turkiy adabiyotshunoslikka oid ilk manba.....	100
А.Асқаров. Аллома Саъдуддин Тафташоний асарларининг тадқиқи ва унинг илмий аҳамияти.....	104
С.Мадиримова. Мутриб ва унинг асарлари ҳақида.....	107

5. Kuun G. Codex Cumanicus bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. – Budapestini: EDITIO SCIENT. ACADEMIAE HUNG., 1880. – 398 p.
6. Manoscritto. Codice Cumanico [Cod. Marc. Lat. Z. 549 (=1597).

* * *

ЗИЛОЛА ШУКУРОВА,
ДУТАУ ўқитувчиси, PhD.

«ҚИСАСИ РАБҒУЗИЙ»НИНГ НОДИР ҚҮЛЁЗМА НУСХАСИ

Ушбу мақолада “Қисаси Рабғузий”нинг юртимизда сақланаётган нусхалари орасида нодир қўлёзма ҳисобланган №1834 рақамли нусхаси ўрганилган.

В этой статье «Қисаси Рабғузи» рассматривается редкая копия №1834, которая очень редка в стране.

In this article “Qisasi Rabguzi” has examined the copy number №1834, which is a rare manuscript among the copies stored in our country.

Носируддин Рабғузийнинг «Қисаси Рабғузий» асарини тузилиши, мазмуни, гоёвий йўналиши, образлар тизими, бадиий нафосати, турли адабий жанрлар, поэтик унсурларнинг қоришиб келиши нуктаи назаридан ўзига хос манбадир. Мазкур ёдгорлик мавзусига кўра бошқа шу силсиладаги асарлардан фарқ қилади. Унда адиб диний сюжет, воқеа-ҳодисаларни айнан келтирмай, уларни ўз ижодий нияти, ижтимоий-маърифий идеали билан чамбарчас боғлиқ ҳолда тасвирлайди. Инсон умри, жамият тақдирини ва уларнинг бир-бири билан узвий боғлиқлиги хаётий воқеалар тасвири ёрдамида очиб берилади. Демак, бу китоб туркум сюжетли бадиий ижод намуналарига яқин тузар экан.

Асар таркибидаги қиссалар ўртасидаги умумийлик пайғамбарларга хос сифатлар, уларнинг Аллоҳ томонидан юборилгани, жамиятда авж олган зарарли иллатлардан инсонларни қайтаргани ҳамда диннинг аҳамиятини тушунтиргани Қуръон оятлари, Ҳадисдан олинган ибратли ҳикоялар ҳамда халқ оғзаки ижоди намуналари асосида ўзига хос услубда ифодаланади. Шунингдек, муаллифнинг ифода шакли ҳам муайян бадиий-эстетик тамойилларга асосланади, яъни адиб пайғамбарларнинг хаёт йўлини тасвирлашдан аввал уларнинг сифатлари ва мўъжизаларини эртақ ва дostonларда ётакчи бўлган сажж усулидан фойдаланади. «Қўлланган сажж эса ўз характери жиҳатидан жуда ҳам мукамал бўлиб, сажжланган ҳар бир сўз у ёки бу шахс сифатларини очиқ беришга хизмат қилади»⁶². Асар муқаддимасида пайғамбарлар фаолияти умумий обзор тарикасида шеърини шаклда берилади. Қиссанинг мазмуни, бадиийлигини кучайтириш, мунозарали воқеа-ҳодисаларга аниқлик киритиш мақсадида адиб тасвир жараёнида бир жанр ичида бошқасини келтириб, асарнинг таъсирчанлигини таъминлайди.

⁶² Саримсоков Б. Ўзбек адабиётида сажж. – Тошкент: Фан, 1978. –Б. 94.

Шунининг ана шундай ўзига хос услуби асарнинг халқлар орасида маълум ва машхур бўлишига сабаб бўлган.

Ҳозирги кунда асарнинг бир неча қўлёзма нусхалари ЎзР ФА Шарқшунослик институти хазинаси Асосий фондда № Р3042, №10252, №7397, №1834, №6227, №11537, №6346, №6685, №6122, №11202, №12701, №7022, №1624, №5687 инвентарь рақамлари билан рўйхатга олинган. Қисаснинг турли давлатларда кўплаб нусхалари сақланиб, Туркия давлат кутубхонасида юздан ортиқ, Остона давлат кутубхонасида қирқдан ортиқ қўлёзма ва тошбосма нусхалари мавжудлиги аниқланган⁶³. Сўнгги йилларда ҳам юртимизда асарнинг қўлёзма ва тошбосма нусхалари нашр этилди⁶⁴. Э.Фозиловнинг қайд этишича, «XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX асрнинг бошларида асар Тошкент, Қозон, Самарқанд шаҳарларида литография усулда бир неча марта нашр қилинган. Асарнинг нисбатан тўла ва тўлиқ қозон шахрида эълон қилинган. Бу нашр кейинроқ кўчирилган нусхага асосланган бўлиб, тил жиҳатдан асл нусхадан анча фарқ қилади»⁶⁵ деб қайд қилади. Юртимизда сақланаётган нусхалар орасида эса энг қадимийси №1834 инвентарь рақамли асар нусхаси ҳисобланади.

№1834 нодир қўлёзма. Китоб қаттиқ картон қоғоз билан муқоваланган. Ўзига сарик духоба матодан қоплама ёпилган. Асар кўп талофат кўргани боис дастлабки саҳифалари йўқолган. Шунинг учун 1-бетдан 5-а бетгача сийҳрангидеги чиройли хуснихатда кейинги нашрлар орқали қайтадан кўчирилган. Матн четидеги сарик ҳошия чизилган. Асл ёзув 5-6 бетдан бошланади. Матн четидеги рамка йўқ. Настаълик хатида кўчирилган бу китоб 27 ўлчовли, 450 varaдан иборат. Кўчирган котиб маълум эмас. Ҳар бир бет 22 сатрдан иборат. Асарда муқдарижа берилмаган.

Китобнинг баъзи жойларига нам натижасида 105 а-б, 135-б, 145-б, 349-а бетларидаги ёзув бўлган. 104-б бетда муқова четидеги кизил ва сийҳ рангидеги арабча сон ва сўзлар ёзилган. Матндаги баъзи бир сўзлар устидан чизилган. Шунингдек, 108-а (сийҳрангидеги), 125-б, 126 а-б, 134-а, 150-а, 154-а, 155-а, 185-а, 189-а, 190-а 301-б бетларида турли сўзлар матн ҳошиясига ёзилган. Баъзи жумлалар тағига қалам билан чизилган. 115-б, 123-а, 209-а бетлар ўртаси йиртилган. Баъзи йиртилган варақларнинг чети

⁶³ Айсу Ата. Насируддин бин Бурхануддин Рабғузий. Қисасул анбиё. – Анкара, 1997. – Б. 21–22; Халиуллина А.Р. Графо-фонетические и морфологические особенности тюркоязычного памятника XIV в «Кисас ал анбия». Насриддина Рабғузи. – Казан: Казанский государственный университет, 2002. – С.11

⁶⁴ «Қисаси Рабғузий»нинг биринчи қисми 2013 йил «Шарқ» нашриётида қайтадан чоп этилди. У 191 бет ҳажмида бўлиб, Р.Зарипова, Н.Саидуллаева томонидан таянч манбага асосланган Тошкент нашри матни ўзгартиришларсиз ҳозирги ўзбек адабий тилида таъдил қилинган; Қисаснинг Самарқанд тошбосма нусхаси 2009 йил «Мумтоз сўз» нашриётида филология фанлари доктори Б. Абдушукуров томонидан ҳозирги ўзбек адабий тилида нашр этилган. У 207 бетдан иборат бўлиб, матндаги лавҳаларнинг баъзилари туширилган.

⁶⁵ Рабғузий. Қисаси Рабғузий. 1-китоб. – Тошкент: Ёзувчи, 1990. – Б. 8.

қайта таъмирланган. 445-б бетнинг тепа чет қисми йиртилган, ёзуви хира тортган, бўялган, ўзирилган.

Китобда назм, байт, шеър номи остида 410 мисра лирик шеър берилган бўлиб, улар араб, форс-тожик, туркий тиллардадир. Бу атамалар кизил сиёҳда ажратиб кўрсатилгани учун кўзга тез ва осон ташланади.

Асар беш хил ёзувда битилган: 1-бетдан – 5-а бетгача биринчи хил ёзув, 5-б бетдан – 191-бетгача иккинчи хил ёзув, 192-а бетдан – 203-б бетгача учинчи хил ёзувда битилган. 446-б – 447-б – бетгача варақлари зарар кўргани боис бошқа чиройли хуснихатда тўлдирилган. 448-450- бетгача тушунарсиз ва хунук хатда арабча сўзлар ёзилган.

Хулоса қилиб айтганда, ҳозиргача биз таяниб келаётган адиб ижоди ҳақидаги айрим маълумотлар адиб ва унинг мероси ҳақида тўлиқ тасаввурни ҳосил қилмайди. Қисса ўқувчиларнинг севимли асари бўлгани сабаб, турли жойларда котиблар томонидан қайта-қайта кўчирилган ва китобат асносида асарга қўшимча воқеалар, ҳикоятлар ва шеърлар киритилган. Натижада қисса тили, сюжети, композицион тузилиши ва ҳаттоки, унинг ёзилиш санасига дейр айрим чалкашликлар юзага келганки, бу соҳада ҳали кўплаб илмий изланишлар олиб борилмоғи кераклигини кўрсатади.

Адабиётлар рўйхати:

1. Айсу Ата. Насриддин бин Бурхануддин Рабғузий. Кисасул анбиё. – Анкара, 1997.
2. Саримсқов Б. Ўзбек адабиётида сажъ. – Тошкент: Фан, 1978.
3. Халиуллина А.Р. Графо-фонетические и морфологические особенности тюркоязычного памятника XIV в «Кисас ал анбия» Насриддина Рабгузи. – Казан: Казанский государственный университет, 2002.
4. Насриддин Бурхониддин Рабғузий. «Қисаси Рабғузий». 1-китоб. – Тошкент: Ёзувчи, 1990.
5. «Қисаси Рабғузий». Самарқанд тошбосма нухаси 2009 йил «Мумтоз сўз» нашриётида филология фанлари доктори Б. Абдушукуров томонидан ҳозирги ўзбек адабий тилида нашр этилган. У 207 бетдан иборат бўлиб, матндаги лавҳаларнинг баъзилари туширилган.
6. Қисаси Рабғузий. 2013 йил «Шарқ» нашриётида қайтадан чоп этилди. У 191 бет ҳажмида бўлиб, Р.Зарипова, Н.Саъдуллаева томонидан таянч манбага асосланган Тошкент нашри матн бағартиришларсиз ҳозирги ўзбек адабий тилида таъдил қилинган.

* * *

ЖАСУРБЕК МАХМУДОВ

ЎЗДСМИ доценти, филология фанлари номзоди

АҲМАД ТАБИБИЙНИНГ “ТУҲФАТ-УС-СУЛТОН” АСАРИ ҲАҚИДА

Аннотация

Ўзбек классик адабиёти тарихининг XIX аср охири ва XX аср бошларидаги Хоразм адабий муҳити ўзига хос ўринга эга. Маърифатпарвар шох ва шоир Муҳаммад Раҳимхон соний – Феруз раҳнамолигидаги ушбу адабий муҳитда аждоқлар анъанасига содиқ қолган ҳолда бир қатор девонлар, тазкиралар яратилган, таржима ва тарихий асарлар ёзилган. Икки тилда ижод қилиш (зулқиснаёнлик) анъанаси ривожлантирилган.

Табибий таҳаллуси билан машҳур Аҳмад ибн Али Муҳаммад ана шу даврнинг халқ туркий, ҳам форс-тожик тилида ижод қилган зулқиснаён вакилларидаан бири ҳисоб-